

Naga: Conceptual analysis and artistic creation**from Nanthopananthasut Kamluang****นาค: การวิเคราะห์ความหมายเชิงมโนทัศน์สู่ผลงานสร้างสรรค์ทางทัศนศิลป์****จากการตีความนันทโพนันทสูตรคำหลวง****Nawat Lertsawaengkit*****Sansern Santitayawong****นวัต เลิศแสวงกิจ****สรรเสริญ สันติธวัชวงค์****Faculty of Arts, Silpakorn University, Thailand****Corresponding author***

e-mail: lertsawaengkit_n@su.ac.th

Received 02-12-2022

Revised 13-03-2023

Accepted 24-03-2023

Abstract

Objectives: The purpose of his article is to 1) explain the concept of kitsch-style art and the creation of the art piece, Naga; 2) explain the creation process of the art piece which employed the interpretation of a Thai literature "Nantopanantthasut Khamluang" which recounts the episode when Lord Buddha sent his apostle, Moggallana, to fight a naga named Nanthopanantha; and 3) disseminate a creative work from "Nantopanantthasut Khamluang" which is part of the country's valuable cultural capital.

Methods: The study employed visual art methodologies through the concept of "Naga" and Buddhism as the representation of power in society. The conceptual meaning of Naga was analyzed in various aspects including its status of power and hierarchy, and its appearance in fine art, along with visual art theories to create the artistic composition.

Results: The art piece expanded the dimension of aesthetic which was beyond the form of beauty that emerged from visual elements and artisan techniques. It brought the content from traditional fine art into consideration in the process of choosing unconventional materials and techniques, which were unconventional in order to create an aesthetic touch and communicate a mode of "storytelling" that has changed from the traditional morality tales. It motivated a cultural movement, an enlightenment, and wisdom in the contemporary society context.

Application of this study: The creative art piece employed the application of knowledge in art and design to integrate the beliefs, the traditions and the state of globalization where cultural values are converted into the capital of creation. The work shows academic value. It is a case study for further creation of fine arts that aims to integrate visual art practice in an aspect that extends beyond the purpose of conservation.

Keywords: Nantopanantthasut Khamluang, naga, creative, visual art, contemporary art

บทคัดย่อ

วัตถุประสงค์: บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) อธิบายแนวคิดศิลปะไร้คุณค่ากับการสร้างสรรค์ผลงาน "นาค" 2) อธิบายกระบวนการสร้างสรรค์ผลงานโดยใช้การตีความหนังสือสมุดไทยเรื่องนันทโพนันทสูตรคำหลวง ซึ่งกล่าวถึงเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าทรงส่งพระมหาโมคคัลลานเถระ ไปปราบพญานาคราช นามว่า นันทโพนันทนาคราช และ 3) เพื่อเผยแพร่ผลงานสร้างสรรค์จากการศึกษานันทโพนันทสูตรคำหลวงอันเป็น ต้นทุนทางวัฒนธรรมที่สำคัญของประเทศ

วิธีการศึกษา: ศึกษาด้วยวิธีวิทยาทางทัศนศิลป์ผ่านมโนทัศน์ที่เกี่ยวกับ "นาค" และศาสนาพุทธในฐานะตัวแทนของพลังอำนาจในสังคม ผู้เขียนอธิบายการวิเคราะห์ความหมายเชิงมโนทัศน์และสถานะของนาคในแง่มุมต่าง ๆ อันประกอบด้วย การวิเคราะห์นาคในสถานะของพลัง สถานะที่เกี่ยวข้องลำดับชั้นของอำนาจ และคติทางรูปลักษณ์ในศิลปกรรม ร่วมกับทฤษฎีทางทัศนศิลป์เพื่อสร้างองค์ประกอบทางศิลปะ

ผลการศึกษา: ผลงานนี้เป็นการขยายมิติทางสุนทรียะที่นอกเหนือไปจากรูปแบบความงามที่เกิดจากองค์ประกอบทางทัศนธาตุและเทคนิคเชิงช่าง แต่อาศัยการนำเสนอของศิลปกรรมแบบประเพณีมาพิจารณาในกระบวนการเลือกวัสดุและเทคนิคออกแบบแผน เพื่อสร้างสัมผัสเชิงสุนทรียะและสื่อแนวคิดการ "เล่าเรื่อง"

ที่เปลี่ยนไปจากขนบของนิทานธรรม แต่มุ่งกระตุ้นให้เกิดกระบวนการขับเคลื่อนเชิงวัฒนธรรม การสำนึกรู้ และปัญญา ในบริบทของสังคมร่วมสมัย

การประยุกต์ใช้: ผลการสร้างสรรคนี้ใช้การประยุกต์ใช้องค์ความรู้ทางศิลปะและการออกแบบเพื่อเชื่อมโยงสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อ ประเพณี และสภาวะโลกาภิวัตน์ที่ค่านิยมทางวัฒนธรรมถูกแปลงเป็นต้นทุนในการสร้างสรรค์ ซึ่งมีประโยชน์ในเชิงวิชาการ และเป็นกรณีศึกษาสำหรับการต่อยอดทางศิลปกรรม เพื่อบูรณาการกับโจทย์ในปฏิบัติการทางทัศนศิลป์ในแง่ของการที่กว้างขวางไปกว่าการอนุรักษ์

คำสำคัญ: นันโทปนันทสูตรคำหลวง นาค ผลงานสร้างสรรค์ ทัศนศิลป์ ศิลปะร่วมสมัย

บทนำ

บทความนี้เรียบเรียงขึ้นเพื่ออธิบายถึงกระบวนการสร้างสรรค์ผลงานศิลปะร่วมสมัย จากการวิจัยเรื่อง “นาค: ศิลปะร่วมสมัย จากการตีความนันโทปนันทสูตรคำหลวง” ซึ่งเป็นเอกสารสำคัญที่มีเนื้อความที่ครบถ้วนสมบูรณ์เพียงเล่มเดียวจากสมัยอยุธยาที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน ต้นฉบับหนังสือนี้แต่งขึ้นในสมัยอยุธยา เมื่อ พ.ศ. 2279 โดยเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศไชยเชษฐสุริยวงษ์หรือเจ้าฟ้ากุ้ง โดยนิพนธ์ขึ้นขณะทรงผนวช และเป็นหนึ่งในคำหลวงเพียง 4 เล่มในโลกวรรณคดีไทย¹ นันโทปนันทสูตรคำหลวงมีเนื้อหาเป็นวรรณกรรมทางศาสนา ที่แปลมาจากเรื่องนันโทปนันทปรกณัมในคัมภีร์ ศิขณิกายสีลขันธนอกสังคายนา กล่าวถึงเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าทรงส่งพระมหาโมคคัลลานเถระ ไปปราบพญานาคราช นามว่า นันโทปนันท เพื่อให้คลายจากมิจฉาทิฐิให้หันมาตั้งอยู่ในสัมมาทิฐิ แล้วนำไปเฝ้าพระพุทธเจ้า เมื่อพญานันทันโทปนันทนาคราชได้สดับพระธรรมเทศนาจากพระพุทธเจ้าแล้วก็ได้ถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งตลอดชีวิต

เมื่อพิจารณาในแง่มุมมองทางทัศนศิลป์ ศิลปกรรมในวัฒนธรรมตะวันออกมักเป็นตัวแทนของศาสนาและความเชื่อ ซึ่งทำหน้าที่เป็นสะพานทางปัญญาเชื่อมสิ่งที่เราเห็นและมองไม่เห็นไว้ด้วยกัน รูปแบบเนื้อหาและความหมายตลอดจนสำนึกทางสุนทรีย์ที่ปรากฏในศิลปกรรมจึงเป็นตัวแทนของสัจจะที่พ้นไปจากความคิดเชิงตรรกะและความเป็นเหตุเป็นผล มีความพลิกผัน ยอกย้อน หลากหลายและไม่ชัดเจน ในเรื่องเล่า เทวดานานและวรรณกรรมทางศาสนาจึงมีบทบาทสำคัญในการถ่ายทอดและสื่อสารความหมายที่ลึกลับยากเกินกว่าที่ภาษาที่อยู่ในสำนึกสามัญ หรือสื่อสารสิ่งที่ความเป็นเหตุเป็นผลไม่สามารถอธิบายได้ ในขณะที่ศิลปะทางทัศนศิลป์ทำหน้าที่สร้างแม่แบบของรูปทรงที่คลุมเครือในความคิดให้เกิดความกระจัดของรูปลักษณ์และเรื่องราวเชิงอภินิหารในวรรณกรรมและตำนาน อย่างไรก็ตามรูปลักษณ์ที่ปรากฏไม่อาจถูกมองว่าเหลวไหลไร้สาระ แต่เป็นภาพสะท้อนความสัมพันธ์มนุษย์กับวัตถุทางวัฒนธรรมในแต่ละสังคม ที่แสดงความเชื่อมโยงวิถีชีวิต เจตคติ และโลกทัศน์ของผู้คนในแต่ละท้องถิ่น การแสวงหาความหมายและคุณค่าของชีวิตผ่านประสบการณ์ของมนุษย์จึงเป็นจุดมุ่งหมายหนึ่งที่มีความสำคัญในการศึกษาวิจัยทางศิลปะและวัฒนธรรม โดยเฉพาะในการศึกษาทางทัศนศิลป์ในประเทศไทยในสภาวะที่การสร้างสรรคศิลปะจากมิติทางวัฒนธรรมกำลังเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นไปทั่วโลก ความหมายของศิลปะจึงถูกตีความอย่างยืดหยุ่นโดยเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทของสังคมแวดล้อม ในฐานะนักสร้างสรรค์ผู้เขียนเห็นว่าการพิจารณารตกทางวัฒนธรรมของประเทศในฐานะต้นทุนทางวัฒนธรรม ต้นทุนแห่งพลังสร้างสรรค์ที่มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ศิลปินและผู้สร้างสรรค์ศิลปะจะต้องเรียนรู้อดีตในการปรับใช้กับปัจจุบันเพื่อการสร้างสรรคสู่ออนาคต

ผลงานสร้างสรรค์ในบทความนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อบูรณาการศิลปะแบบทัศนศิลป์ร่วมกับแขนงศิลปกรรมสาขาอื่น โดยมีแรงบันดาลใจจากงานวรรณกรรม คือ นันโทปนันทสูตรคำหลวง เป็นต้นทาง โดยมีวิธีวิทยาในการตีความเนื้อหาด้วยวิธีการทางทัศนศิลป์อันประกอบด้วยการศึกษาความหมายสัญลักษณ์และนัยของวัสดุเพื่อสร้างสรรค์เป็นผลงานศิลปะร่วมสมัยจากต้นทุนทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมเรื่องดังกล่าว ผ่านมโนทัศน์ที่เกี่ยวกับ “นาค” และความเชื่อของศาสนาพุทธในฐานะตัวแทนของพลังอำนาจที่สำคัญในสังคมไทย โดยเฉพาะนาคที่ในบริเวณอารยธรรมลุ่มแม่น้ำโขงและชาติพันธุ์ไท

¹ จุไรรัตน์ ลักษณะศิริ สันนิษฐานว่า ชื่อ “คำหลวง” มีที่มาจากการที่ผู้นิพนธ์คาดว่าจะได้สืบราชสมบัติ จึงเรียกคำประพันธ์นี้ว่า คำหลวง หรือ อีกนัยหนึ่งอาจหมายถึงเรื่องราวอันยิ่งใหญ่ในพระพุทธศาสนา โดยนับเป็นวรรณคดีคำหลวงเล่มที่ 2 ต่อจาก “มหาชาติคำหลวง” พระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (Laksanasiri & Sikkharit, 2008)

อนึ่ง เป็นที่น่าสนใจว่า ในช่วงเวลาของการเขียนบทความนี้มีการผลักดันให้สมุดไทยเรื่องนั้นโทปนันทสูตรคำหลวงเองก็ได้รับการขึ้นบัญชีเป็นมรดกแห่งความทรงจำของประเทศไทยในฐานะมรดกทางภูมิปัญญาที่โดดเด่นในด้านศิลปกรรมวัฒนธรรมของประเทศ ซึ่งมีส่วนช่วยแสดงและแสดงให้เห็นว่า เจตคติ โลกทัศน์ และอุดมคติเชิงประเพณีไทยพุทธ ล้วนเป็นต้นทุนทางวัฒนธรรมที่สำคัญ นอกจากนี้ ในปีพ.ศ. 2565 ยังมีการประกาศในเชิงสัญลักษณ์ผ่านมติคณะรัฐมนตรีไทยให้นาคเป็นเอกลักษณ์ประจำชาติประเภทสัตว์ในตำนาน เพื่อสร้างให้เกิดการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และวัฒนธรรมของชาติ ซึ่งล้วนแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างคติความเชื่อเรื่องนาคกับวิถีชีวิตของคนไทยในแง่ต่าง ๆ ทั้งขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรมที่สืบเนื่องมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และสมควรสืบสานและเผยแพร่ด้วยการส่งเสริมให้เป็นส่วนหนึ่งในการสร้างสำนึกแห่งสังคมต่อไป

วิเคราะห์มโนทัศน์ที่เกี่ยวกับนาคในสังคมไทย

นาค² มาจากคำว่า “naga” ในภาษาสันสกฤต ในอินเดียนั้นหมายถึง งู อย่างไรก็ตามคำที่มีความหมายถึงงูในภาษาสันสกฤตนั้นมากมาย ในขณะที่คำว่า “นาค” นั้นถูกใช้อธิบายถึงพงศ์พันธุ์ของงูที่มีชาติฐานะ และพลังอำนาจที่พิเศษกว่าปกติ จากการทบทวนวรรณกรรมพบว่าวรรณกรรมของชาติพันธุ์ไทเรื่องนาคของชนชาติไทที่ปรากฏในวรรณกรรม ศิลปะ ความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมที่มีนาคปรากฏอยู่เป็นจำนวนมาก โดยสามารถจำแนกลักษณะทางมโนทัศน์และมุมมองที่สังคมชาติพันธุ์แบบไทมีต่อนาคออกเป็นแนวทางต่างๆหลายสถานะ ได้แก่ สถานะบรรพบุรุษของชาติพันธุ์ สถานะของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือเทพเจ้าประจำท้องถิ่น สถานะที่เป็นตัวแทนของอำนาจ อิทธิฤทธิ์ และพลังเหนือธรรมชาติ สถานะของอารักษ์ผู้ปกป้องพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ สถานะของสัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา (Vechasat, 2016) ซึ่งนอกเหนือไปจากนั้นโทปนันทสูตรคำหลวงยังปรากฏในวรรณกรรมและเรื่องเล่าต่างๆในภูมิภาคนี้

เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อค้นพบเพื่อสังเคราะห์องค์ประกอบในการสร้างสรรค์นี้ ผู้เขียนจำแนกมโนทัศน์ที่เกี่ยวข้องกับนาคออกเป็นสถานะต่างๆ ประกอบด้วย การวิเคราะห์นาคในสถานะของพลัง การวิเคราะห์นาคในสถานะที่เกี่ยวข้องลำดับชั้นของอำนาจ และการวิเคราะห์สถานะของนาคในแง่คติและมโนทัศน์ทางรูปลักษณะในศิลปกรรม ดังอภิปรายต่อไป

นาค ในสถานะของพลัง

นาคมักปรากฏในวรรณกรรมตลอดจนศิลปกรรมในท้องถิ่นลุ่มแม่น้ำโขงในฐานะตัวตนที่มีสถานะสูงส่ง ดังในเรื่องเล่าและวรรณกรรมต่างๆ เช่น พระร่วงลูกนางนาค³ ผาแดงนางไอ่⁴ บุญบังไฟ⁵ อรุณราชทูนิทาน⁶ การบวชนาค⁷ เรื่องราว เหล่านี้มักแสดงให้เห็นบทบาทของนาคที่สัมพันธ์กับการก่อโครงสร้างสังคม ในฐานะบรรพบุรุษ เทพเจ้าแห่งดิน น้ำ และความอุดมสมบูรณ์ อิทธิฤทธิ์ของนาคจึงเป็นคำอธิบายปรากฏการณ์ที่ยิ่งใหญ่ในธรรมชาติเช่นเดียวเทพเจ้า อีกทั้งยังมีบทบาทของผู้ช่วยเหลือที่มีพลัง

² ปรากฏเป็น “นาคะ” ในเพศชาย และ “นาคี” ในเพศหญิง

³ พระร่วงลูกนางนาค ซึ่งเป็นตำนานที่ปรากฏในราชพงศาวดารกรุงกัมพูชา “...ว่าพระร่วงเป็นลูกนางนาค อรรคมหาเสด็จเจ้ากรุงกัมพูชา เกิดจากไขนางนาค เลยกถูกน้ำไปทิ้งเพราะเป็นเสนียดจัญไร ต่อมาเจ้าเมืองละโว้เก็บไขนางนาคไปฟักออกมาเป็นลูกชายชื่อ นายร่วง จนได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินกรุงสุโขทัย” (Wongthes, 2019)

⁴ เรื่องผาแดงนางไอ่นั้นเป็นตำนานที่เป็นเรื่องราวอธิบายที่มาของพื้นที่แอ่งน้ำทั่วไปในภาคอีสานว่าเกิดจากการถล่มของเมืองจากน้ำท่วมใหญ่ เช่น ทะเลสาบหนองหาร จังหวัดสกลนคร (Nong Han Water Resources Database, 2022)

⁵ เรื่องราวนี้เกี่ยวข้องกับถ้ำนาค ซึ่งเป็นความเชื่อของคนไทยดั้งเดิมก่อนที่อิทธิพลความเชื่อและศาสนาจากอินเดียจะเข้ามา คนในแถบภาคเหนือหรืออีสานของไทยเชื่อว่าถ้ำนาค เป็นผีหรือเทพที่สร้างโลก (Punnotok, 1999)

⁶ อรุณราชทู หรือตำนานพระธาตุพนม เป็นเรื่องเล่าทางพุทธศาสนา โดยมีส่วนที่เกี่ยวข้องกับนาคอยู่ว่าเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จผ่านพื้นที่บริเวณสองฝั่งแม่น้ำโขง หนึ่งในนั้นคือแคว้นศรีโคตรบูร ที่ถูกพราหมณ์ซึ่งเป็นที่ตั้งของพระธาตุพนม จังหวัดสกลนครในปัจจุบัน พระพุทธเจ้าได้พบกับนาคที่มีฤทธิ์และไม้อ่อนนุ่ม พระพุทธเจ้าจึงแสดงปาฏิหาริย์ปราบพวกนาค พวกนาคจึงยอมรับในพุทธศาสนาและทูลขอรอยพระบาทไว้เพื่อบูชา พระพุทธเจ้าจึงประทับรอยพระบาทไว้ที่ภูเขื่อน เชื่อกันว่าสถานที่นั้นเป็นวัดพระพุทธรูปบาทบัวบก จังหวัดอุดรธานี (Muang Boran Journal, 2019)

⁷ นาค เรื่องนี้ปรากฏให้เห็นถึงวัฒนธรรมในการบวชนาค ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่จะทำก่อนการบวชพระ รวมถึงในพิธีการบวชพระยังปรากฏถึงการสวดระหว่างผู้ที่บวชกับพระคู่สวดที่มีคำถามหนึ่งคือ “มนุสฺส ลี” แปลว่า เจ้าเป็นคนหรือไม่ ซึ่งเป็นการตรวจสอบผู้บวชว่าเป็นมนุษย์หรือสัตว์อื่น (Wongthes, 2016)

อำนาจเหนือความเข้าใจของมนุษย์ นาค จึงเป็นตัวตนที่มีพละการมากและสามารถให้คุณให้โทษแก่ชีวิตมนุษย์ได้ในฐานะเจ้าของทรัพยากร วิทยาการและความรู้ต่าง ๆ นาคจึงสัมพันธ์ทั้งการเกษตรกรรม การสร้างบ้านเรือนและที่อยู่อาศัย โหราศาสตร์ ตลอดจนศิลปกรรม โดยจะเห็นได้ว่าความพิเศษของนาคที่ทำให้มนุษย์ให้ความสำคัญต่อนาคนั้น สามารถพิจารณาได้จากแผนผังอำนาจและบทบาทที่นาคมีต่อสังคมและวิถีชีวิตของมนุษย์ที่แสดงออกมาผ่านเรื่องเล่าต่างๆ ที่แสดงถึงความเชื่อที่มีต่อนาค ดัง Figure 1

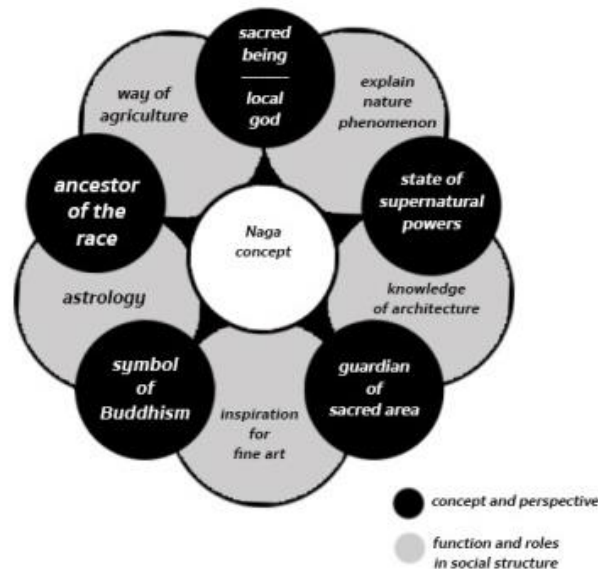

Figure 1 Diagram of Naga in concept and function in social structure

(Source: Lertsawaengkit, 2022)

นาคในวรรณกรรมกับลำดับชั้นของอำนาจ

นาคปรากฏอยู่ในวัฒนธรรมท้องถิ่นของไทยก่อนการเข้ามาของอิทธิพลความเชื่อจากอินเดียโดยมีสถานะเป็นเทพเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ผู้ดูแลผืนดิน แม่น้ำ และเป็นตัวแทนความอุดมสมบูรณ์ที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตในสังคมเกษตรกรรม เรื่องราวของนาคที่ปรากฏในปรัมปรานิทาน ตำนาน เรื่องเล่า และวรรณกรรมจำนวนมากที่มีลักษณะบอกเล่าความเป็นที่มาของประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ พื้นที่และทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนอำนาจอิทธิฤทธิ์ของปรากฏการณ์ธรรมชาติต่างๆ ซึ่งแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ที่มีมาอย่างยาวนานและแนบแน่นระหว่างผู้คนในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำโขงและมโนทัศน์เรื่องนาคที่มีมาอย่างยาวนาน มีสถานะที่สูงส่งและได้รับความสำคัญพิเศษ เมื่อเปรียบเทียบกับเทพเจ้าประจำท้องถิ่นประเภทอื่นๆ อีกทั้งยังมีบทบาทเป็นตัวแทนของความศรัทธาในพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นศูนย์กลางของชุมชนอีกด้วย

อิทธิพลของวัฒนธรรมอินเดียโดยเฉพาะศาสนาฮินดูและศาสนาพุทธที่แผ่เข้ามาในพื้นที่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทำให้นาคมักปรากฏในเรื่องเล่าทางศาสนาในฐานะตัวละครที่มีอิทธิพลความสำคัญ เช่น การปรากฏในวรรณกรรมที่มีความสำคัญต่อความคิด ความเชื่อในสังคมอินเดียอย่างมหาภารตะ หรือการปรากฏในพุทธประวัติและชาดกที่ปรากฏเรื่องของพระพุทธเจ้าครั้งเสวยชาติเป็นพระโพธิสัตว์ เกิดเป็นนาคอยู่ถึง 3 ชาติ โดยยังคงมีผลสะท้อนสืบมาให้พบเห็นได้ปัจจุบัน เช่น พระพุทธรูปปางนาคปรก และ พิธีบวงสรวงนาค ซึ่งเป็นรูปแบบของการกลืนกลายทางวัฒนธรรม (Cultural Assimilating) ของมโนทัศน์เรื่องนาคอย่างผสมกลมกลืนและเข้ามา มีบทบาทในวัฒนธรรมพื้นเมือง แม้เรื่องเล่าที่เกี่ยวกับนาคทั้งหมดยังคงมีองค์ประกอบของอิทธิฤทธิ์และพลังเหนือธรรมชาติ แต่นาคมักจะอยู่ในฐานะที่ต่ำกว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของศาสนาฮินดูและศาสนาพุทธโดยถูกกำหนดให้มีบทบาทที่ให้ความนับถือหรือคอยรับใช้สิ่งสำคัญของศาสนานั้น ๆ ซึ่งแสดงให้เห็นมุมมองของสังคมอินเดียโบราณที่มีต่อนาค และถูกใช้เป็นภาพแทนของกลุ่มสังคมที่มีวัฒนธรรมต่ำกว่าซึ่งมองกลุ่มคนที่แตกต่างจากตน รวมไปถึงกลุ่มคนที่ยังไม่ได้รับวัฒนธรรมของตนเองเช่นพื้นที่ทางตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดียในปัจจุบันและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

อย่างไรก็ตามเมื่อเปรียบเทียบนันโทปนันทสูตรคำหลวงกับเรื่องเล่าและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับนาคที่ปรากฏในประเทศไทย ผู้เขียนพบว่าบทบาทของ นันโทปนันทนาคราช หรือพญานาคที่ปรากฏในหนังสือสมุดไทยเรื่องนันโทปนันทสูตรคำหลวง มีความแตกต่างโดดเด่นจากวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับนาคเรื่องอื่นๆ กล่าวคือ เป็นการปรากฏของนาคที่มีลักษณะเป็น อธรรม หรือปรากฏในฐานะของนาคที่ปฏิบัติเรื่องผิดศีลธรรม เช่น ดื่มสุรามาย และแสดงความมั่งร่ำแก่พระพุทธรเจ้า สุดท้ายจึงต้องพ่ายแพ้แก่พระอรหันต์ผู้ถือธรรมเป็นที่ตั้งตามชนบความดีชนะความชั่วในนิทานธรรม เนื้อหาที่แสดงให้เห็นว่าพลังอำนาจของ ธรรมะหรือพุทธานุภาพนั้นเหนือกว่าอำนาจของพญานาคผู้ทรงอิทธิฤทธิ์ในเรื่องราวนี้ยังเน้นความสำคัญของพระธรรมมากกว่า การให้ความสำคัญกับตัวพระพุทธรเจ้าเอง โดยพระพุทธรเจ้าไม่จำเป็นต้องสู้รบกับนันโทปนันทนาคราชโดยตรง แต่อาศัยเพียง สวาท ผู้มีธรรมะก็มีพละนาภาพเพียงพอที่จะต่อกรกับพญานาคผู้ชั่วร้าย อีกทั้งยังแสดงให้เห็นลำดับชั้นของอำนาจ ดัง Figure 2

Figure 2 Nanthopanathanasut's power level

(Buddha>Disciple who follow dhamma>Nanthopanathanaga)

(Source: Lertsawaengkit, 2022)

เมื่อพิจารณาจากจากเรื่องนันโทปนันทสูตรจะเห็นได้ว่าเป็นการปรากฏของนาคในเรื่องราวทางพุทธศาสนาในด้าน ที่โหดร้าย ซึ่งในท้ายที่สุดก็จะพ่ายแพ้ให้กับผู้ถือธรรมเป็นที่ตั้ง เรื่องราวนี้จึงเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงคติความเชื่อที่ให้ความสำคัญ ของธรรมะอยู่เหนืออิทธิฤทธิ์ความสามารถผ่านพระอรหันต์กับนาคที่เป็นตัวร้าย อีกด้านหนึ่งที่น่าสนใจของเรื่องนี้ก็คือ พระพุทธรเจ้า ไม่ได้เข้าไปปะทะกับนันโทปนันทนาคราชโดยตรง แต่ใช้พระสวาทเข้าไปแทน แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของพระธรรมมากกว่า การให้ความสำคัญกับตัวพระพุทธรเจ้าเอง ในอีกแง่หนึ่งการใช้ให้คนอื่นไปแก้ปัญหาแทนตนก็สามารถแสดงถึงลำดับชั้นของอำนาจ ได้เช่นกัน

เมื่อพิจารณาลำดับชั้นของอำนาจในนันโทปนันทสูตรคำหลวงจะเห็นได้ว่า แม้นาคนั้นจะมีอิทธิฤทธิ์พิเศษที่เหนือมนุษย์ใน การกระทำสิ่งต่าง ๆ แต่เมื่อเปรียบเทียบกับเทพสำคัญในอิทธิพลศาสนาของอินเดียแล้วยังคงมีฐานะและพลังอำนาจที่ต่อยต่ำกว่า ดังนั้นไม่ว่าจะนาคนั้นจะปรากฏออกมาในทางดีหรือทางร้าย ในท้ายที่สุดนาคจะมีบทบาทที่ให้ความนับถือหรือรับใช้แก่ศาสนานั้น ๆ เมื่อพิจารณาจากเรื่องกลายกลืนกลายทางวัฒนธรรมและการตีความความเชื่อเรื่องนาคในศาสนาท้องถิ่น จะเห็นได้ว่าเป็นการนำ นาคเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของเรื่องราวในวัฒนธรรมศาสนาแบบอินเดีย และเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้วัฒนธรรมอินเดียโดยเฉพาะ ศาสนาฮินดูและพุทธ เข้ามามีบทบาทและปรับตัวกลายเป็นวัฒนธรรมที่เป็นที่ยอมรับในท้องถิ่นได้

นาค รูปลักษณ์และมโนทัศน์ทางศิลปกรรม

ในแง่ของรูปลักษณ์ ผู้เขียนจำแนกการปรากฏรูปลักษณ์ของนาคออกเป็น 3 กลุ่มโดยอ้างอิงจากประเภทของสื่อที่ปรากฏ ประกอบด้วย การปรากฏของนาคในวรรณกรรมและเรื่องเล่า การปรากฏของนาคในศิลปะแบบประเพณี และการปรากฏของนาค ในสื่อร่วมสมัย

โดยทั่วไปแล้วการปรากฏของนาคในวรรณกรรมและเรื่องเล่า มโนทัศน์ทางรูปทรงที่เกี่ยวข้องกับนาคมักให้รูปลักษณ์ของ พญานาคมีหงอนที่มีขนาดมหึมาและมีลักษณะที่แสดงอิทธิฤทธิ์เหนือธรรมชาติ เช่น มีหลายเศียร หรือ มีผิวและเกล็ดเป็นอัญมณี

เป็นต้น รวมทั้งมีความสามารถในการจำแลงแปลงตน ดังปรากฏรูปลักษณะของนาคในลักษณะมนุษย์หรือกึ่งมนุษย์ในตำนานต่าง ๆ เช่น นาคที่จำแลงเป็นมนุษย์ หรือลักษณะของนาคที่ท่อนบนเป็นมนุษย์ท่อนล่างเป็นงู เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีเรื่องราวประเภทเรื่องเล่าท้องถิ่นซึ่งนาคปรากฏในฐานะร่องรอยหรือลักษณะอื่น ๆ เช่น รอยเกล็ด รอยเลื้อย สภาวะผิดปกติที่ปรากฏในแม่น้ำและท้องฟ้า หรือ แสงไฟที่ไม่สามารถอธิบายได้

ในกลุ่มศิลปะแบบประเพณี ซึ่งครอบคลุมถึงงานจิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรมที่ได้รับอิทธิพลหลักจากอินเดีย และเขมร นาคมักปรากฏเป็นผลงานที่มาจากอิทธิพลทางความเชื่อ เช่น เทวรูป ภาพจิตรกรรมโดยเฉพาะจากเรื่องรามายณะหรือรามเกียรติ์ รวมถึงอิทธิพลจากศาสนาพุทธซึ่งปรากฏในศิลปะไทยจำนวนมาก เนื่องจากนาคนั้นเป็นหนึ่งในสัตว์ที่ปรากฏอยู่ในเรื่องราวทางศาสนา ตำนาน รวมถึงเรื่องเล่าท้องถิ่น ทั้งในแง่ของการเป็นสัตว์ที่มีพลังอำนาจและมีส่วนเกี่ยวข้องกับเทพเจ้าของศาสนาฮินดูและพุทธ การปรากฏรูปทรงของนาคในผลงานเหล่านี้จึงมักแสดงรูปทรงที่เกี่ยวข้องโดยตรงหรืออ้อมจากเนื้อหาของวรรณกรรมทางศาสนาและความเชื่อหรือตำนานเรื่องเล่าต่าง ๆ ใน 3 ลักษณะได้แก่ 1. รูปเป็นงู 2. รูปครึ่งมนุษย์ครึ่งงู ครึ่งบนและล่างมีทั้งเป็นคนและงูสลับกันได้ 3. รูปมนุษย์ มีพวงพญานาคที่คอและเศียร (Silpanon, 2020) โดยมักจะมีส่วนที่หลักในการถ่ายทอดคติ ความคิด และความเชื่อเพื่อรับใช้สถาบันทางสังคมต่าง ๆ เช่น ศาสนาและสถาบันกษัตริย์ ซึ่งการปรากฏของนาคมักแสดงรูปลักษณะอย่างนาคผู้มีอิทธิฤทธิ์ หรือมีหน้าที่ของทวารบาลหรือระดับส่วนอาคารต่าง ๆ เช่น ทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์ ซึ่งเป็นทับหลังของมณฑปของปราสาทหินพนมรุ้ง เป็นหินสลักรูปพระนารายณ์บรรทมหรือนอนอยู่บนนาค คืออนันตนาคราช ตามความเชื่อที่ว่านาคเป็นบัลลังก์ที่ประทับของพระนารายณ์อยู่บนเกษียรสมุทร อีกตัวอย่างหนึ่งคือการที่สังคมไทยเชื่อว่ากษัตริย์นั้นเป็นพระนารายณ์ที่อวตารลงมา นาคจึงเป็นส่วนหนึ่งที่มารองรับเรื่องราวความเชื่อที่ปรากฏในสถาบันนี้ด้วยเชื่อว่าอนันตนาคราชก็เป็นบัลลังก์ของพระนารายณ์ งานศิลปกรรมที่สะท้อนแนวคิดนี้ได้ชัดเจนก็คือ เรือนาค หรือเรือพระที่นั่งอนันตนาคราช เป็นเรือพระที่นั่งที่มีโขงเรือเป็นรูปนาคเจ็ดเศียร ลงรักปิดทองประดับกระจก ท้องเรือภายในทางสีแดงภายในทาสีเขียว กลางลำเรือเป็นบุษบก การสร้างเรือในลักษณะนี้ จึงมีความหมายว่าเรือพระที่นั่งเป็นเรือที่ประทับของกษัตริย์ผู้ทรงเป็นนารายณ์อวตาร (Coronation Committee, 2019) นอกจากสถานที่สำคัญทางศาสนาแล้ว ความเชื่อของการปกป้องรักษาพื้นที่ยังอาจรวมถึงสาธารณะสถานอื่น ๆ ซึ่งมีผู้ใช้บังคับได้อีกด้วย ในปัจจุบันจึงสามารถพบผลงานศิลปกรรมนาคได้ เช่น สนามกีฬารธรรมศาสตร์ รังสิต ที่บริเวณด้านหน้านั้นมีลานพญานาค ประกอบไปด้วยรูปประติมากรรมพญานาคและบ่อน้ำอยู่บริเวณหน้าสนามกีฬา เป็นต้น

Figure 3 Mural painting of Naga in Bhuridatta Jataka, Wat No Buddhakun, Suphanburi, Thailand
(Source: Aimnaran & Thonglert, 2018)

Figure 4 Lintel of Naraibantomsin
(Source: Wongthes, 2021)

Figure 5 Anantanagaraj Barges
(Source: Silpawattanatham, 2019)

นาคนอกจากจะปรากฏในเรื่องราวของคนไทยในรูปแบบของวรรณคดีหรือนิทานพื้นบ้านแล้ว นาคเองก็ยังปรากฏในรูปแบบของเรื่องราวในสื่อสมัยใหม่อีกด้วย โดยเฉพาะพิจารณาในสื่อประเภทภาพยนตร์ ละครโทรทัศน์ และการประชาสัมพันธ์ เรื่องราวหรือผลิตภัณฑ์ที่มีความเกี่ยวข้องกับนาคในบริบทของสังคมไทยซึ่งมีความพยายามแสดงภาพของนาคที่มีลักษณะร่วมสมัย เช่น ภาพยนตร์เรื่อง 15 คำ เดือน 11 (2542) นาคปรก (2553) และ ละครโทรทัศน์เรื่อง นาคี (2558) เป็นต้น

Figure 6 Character in the Thai Drama "Nakee"
(Source: Bangkok Entertainment, 2017)

นอกจากผลงานศิลปกรรมแล้ว รูปลักษณ์นาคยังปรากฏในของเครื่องใช้อื่น ๆ โดยมีจุดประสงค์เพื่อความสวยงามและแสดงเอกลักษณ์ของความเป็นไทย ซึ่งชนบสังคมไทยอนุโลมให้นำภาพของนาคมาใช้ได้อย่างสะดวกกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับรูปทรงทางความเชื่อแบบอื่น ๆ (เช่น พระพุทธรูป) และถูกมาใช้อย่างแพร่หลายเมื่อเทียบกับสัตว์ในตำนานเรื่องอื่น เนื่องจากนาคเป็นความเชื่อที่อยู่ในความเชื่อดั้งเดิมและศาสนาพุทธซึ่งผูกพันกับวิถีชีวิตคนไทยมาตั้งแต่สมัยโบราณ ลักษณะที่เห็นได้ชัดในปัจจุบันคือเป็นภาพและเครื่องหมายการค้าของผลิตภัณฑ์ เช่น ไม้ขีดตราพระยานาค และเครื่องดื่มตราพญานาค ซึ่งสัมพันธ์กับภาพลักษณ์ของสินค้าที่จุดขายมีความเชื่อมโยงกับเอกลักษณ์ความเป็นไทย นอกจากนี้รวมถึงมีโน้ตดนตรีเรื่องนาคในฐานะสถานะของพลังอิทธิฤทธิ์วิเศษเหนือธรรมชาติ และถือเป็นสัญลักษณ์ของสิริมงคล การปรากฏของนาคบนข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ จึงสะท้อนถึงความคิดความเชื่อของกลุ่มคนในการให้ความเคารพนับถือ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือเครื่องดนตรีไทย ที่คนไทยมักถือว่าเครื่องดนตรีนั้นเป็นสิ่งของที่มีชีวิต ซึ่งอาจเป็นเทพหรือผีที่ปกปักรักษาเครื่องดนตรีอยู่เป็นต้น

Figure 7 "Phra Ya Naga" Match box
(Source: Lertsawaengkit, 2022)

Figure 8 "Phraya Naga" Energy drink
(Source: Penpark, 2022)

Figure 9 Naga shape on Thai Fiddle Neck
(Source: Thailand Cultural Encyclopedia, n.d.)

กรอบแนวคิดและกระบวนการสร้างสรรค์

กระบวนการสร้างสรรค์ผลงานนี้แม้จะมีจุดเริ่มจากวรรณกรรมทางศาสนา หากแต่ในกระบวนการสร้างสรรค์ให้ความสำคัญกับแนวคิดที่มีความร่วมสมัยที่เชื่อมโยงกับบริบททางวัฒนธรรม โดยเฉพาะวัฒนธรรมมวลชนที่เชื่อมโยงวิถีชีวิตและวัฒนธรรมประเพณีในบริบทของสังคมร่วมสมัย ที่ยังคงสอดคล้องกับบริบททางพลังในเรื่องเล่าของนาค จากการวิเคราะห์องค์ประกอบทางเนื้อหาจากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเรื่องนั้นโทปนันทสูตรคำหลวง และสมมติฐานทางสังคมวัฒนธรรมในกระบวนการกลืนกลายเป็นพุทธ โดยปรากฏชั้นของแก่นความหมายในเนื้อหาของวรรณกรรมเรื่องนี้ สัมพันธ์กับอิทธิพลทางความคิดของสังคมไทยต่อการโน้มน้าวที่ก่อรูปทรงของนาคใน 2 ลักษณะ ได้แก่ ลักษณะของแนวคิดเรื่องความดีชนะความชั่ว และพลังอำนาจของพระธรรมหรือพุทธานุภาพ และ ลักษณะคติแนวคิดแบบพุทธเทวนิยม เช่น ผี เทพ เจ้า หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำสรรพสิ่ง ซึ่งดำรงอิทธิพลสูงสุดอยู่ควบคู่กันกับความเชื่อเรื่องอภินิหารหรือพลังเร้นลับประจำท้องถิ่นตลอดจน อำนาจเร้นลับที่อยู่เหนือความเข้าใจของมนุษย์ อย่างไรก็ตามการตีความเชิงจินตภาพจากตำนานหรือเรื่องเล่าของนาคนั้น โดยดั้งเดิมแล้วมีเป้าหมายในการเล่าเรื่องในฐานะคำอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติ ภายหลังได้ถูกนำมาใช้แสดงอำนาจภาพของพระธรรมที่เหนือกว่าอำนาจเร้นลับอย่างชัดเจน ในเรื่องนั้นโทปนันทสูตรคำหลวง ซึ่งนั้นโทปนันทนาคราชถูกกำหนดให้มีลักษณะเป็นพาลด้วยกริยาการต่างๆ อาทิ การดื่มสุรา การล่าฟองต๋นว่ามีอิทธิฤทธิ์มาก และการแสดงปฏิบัติและเข้าขัดขวางพระพุทธรูปเจ้าและสาวก จนต้องถูกปราบปรามด้วยอิทธิฤทธิ์ของพระโมคคัลลานะเพื่อนำมาพิงกรรมของพระพุทธรูปเจ้าจนเกิดปัญญขึ้น นั้นโทปนันทสูตรคำหลวงจึงมีเนื้อหาที่โดดเด่นเมื่อเปรียบเทียบกับวรรณกรรมอื่นๆ ที่กล่าวถึงนาคและพระพุทธรูปศาสนา

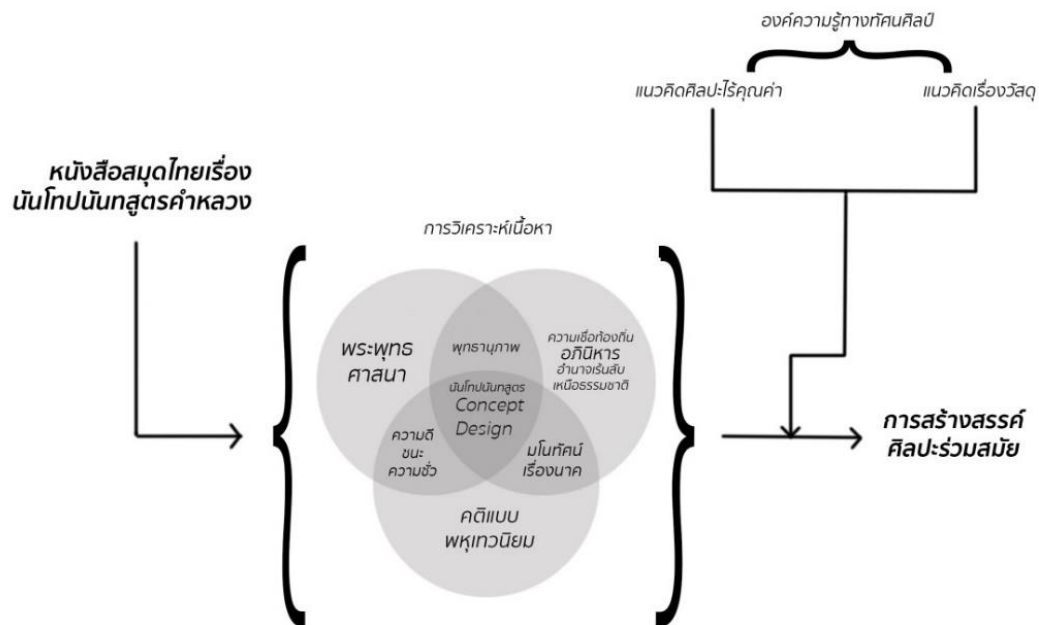

Figure 10 Conceptual Framework
(Source: Lertsawaengkit, 2022)

ความเปลี่ยนแปลงที่สัมพันธ์กับอิทธิพลความคิดทางสังคมในช่วงเวลาต่างๆ ส่งผลให้เป้าหมายเรื่องเล่าของนาจากที่มุ่งอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติมาสู่การส่งเสริมศรัทธาและขับเคลื่อนพลังของพระพุทธศาสนาในสังคมไทย-พุทธ อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาบริบทสังคมปัจจุบันที่ศิลปะที่สร้างเพื่อสื่อเรื่องราวทางศาสนายังคงปรากฏให้เห็นอยู่ มีแนวโน้มที่จะค่อย ๆ ลดบทบาทและพื้นที่ในกระแสความคิดของสังคมจากสภาวะโลกาภิวัตน์ เพื่อรักษารากฐานทางวัฒนธรรมอันเป็นมรดกชาติให้ยังคงเด่นอยู่ท่ามกลางกระแสแห่งความหลากหลาย ผู้เขียนพบว่าการปรับเปลี่ยนและพัฒนาการของเทคนิควิธีถือเป็นลักษณะสำคัญเมื่อเข้าสู่ยุคสมัยใหม่ โดยรูปลักษณะแบบจารีตมีแนวโน้มที่จะคลี่คลายรูปแบบจากลักษณะแบบสมจริงมาสู่นามธรรม เช่นเดียวกับพัฒนาการที่เกิดขึ้นในโลกศิลปะแบบตะวันตกจากลัทธิอิมเพรสชันนิสม์มาสู่คิวบิสม์ ความเปลี่ยนแปลงนี้รวมถึงกระบวนการสร้างรูปทรงและเทคนิควิธีการใหม่ๆ รวมถึงแนวคิดทางสัญญาวิทยา ควบคู่ไปกับการนำวัสดุและเทคนิคนอกแบบมาแผนมาใช้ในการสร้างสรรค์ร่วมกับเทคนิควิธีที่อ้างอิงกับบริบทของจารีตทางศิลปะและบริบททางวัฒนธรรม

จากการสืบค้นพบว่าศิลปกรรมที่เกี่ยวกับนาคที่ปรากฏในประเทศไทยมีหลากหลายรูปแบบ อย่างไรก็ตามอาจจำแนกอย่างกว้างๆได้เป็นเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ การปรากฏรูปทรงที่แจ่มชัด และ การปรากฏในแง่ผลแห่งอิทธิพล โดยลักษณะรูปทรงที่แจ่มชัด มักปรากฏในศิลปะแบบประเพณี อาทิ บ้านโคกโบสถ์ ประติมากรรมและภาพเขียนในวิหาร วัด หรือศาสนาสถาน ซึ่งมีต่างๆ เช่น รูปลักษณะแบบงู และรูปลักษณะแบบมนุษย์หรือกึ่งมนุษย์ ในขณะที่ลักษณะการปรากฏในแง่ผลแห่งอิทธิพล มักปรากฏในศิลปกรรมและสื่อแบบร่วมสมัย ในลักษณะร่องรอยของนาคแบบต่างๆ เช่น แสงบนท้องฟ้า ดวงไฟในแม่น้ำ รอยเกล็ดหรือรอยเลื้อยที่ปรากฏบนภูเขา ก้อนหิน หรือวัตถุอื่นๆ ซึ่งล้วนเกิดจากการตีความเชิงจินตภาพจากการพรรณนาที่เชื่อมโยงถึงวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับนาค

ผู้เขียนเลือกนำรูปแบบลักษณะการปรากฏรูปทรงที่แจ่มชัดของนาคมาใช้ในการสร้างสรรค์โดยเลือกเนื้อหาของหนังสือสมุดไทยเรื่องนั้นไปบันทึกสูตรคำหลวงในตอนที่พรรณนาการปะทะต่อสู้แสดงฤทธิ์ระหว่างพญานันโทปนันทนาคราชและพระโมคคัลลานะ ผู้เขียนสร้างสรรค์ผลงานโดยจำลองเหตุการณ์ที่พระโมคคัลลานะทรมานพญานันโทปนันทนาคราชที่เนรมิตกายให้มีขนาดมหึมา ด้วยการเดินเข้าออกช่องหูซ้ายขวาและช่องจมูกซ้ายขวา และเข้าไปเดินจงกลมในท้องของพญานันโทปนันทนาคราช โดยเลือกใช้วัสดุที่สามารถสื่อสารความหมายโดยเฉพาะด้านความรู้สึก ที่ส่งเสริมในการสร้างบรรยากาศผลงาน ด้วยวัสดุสำคัญ 3 อย่าง ประกอบด้วย ปิ๊ปสังกะสีหรือเหล็ก พลาสติกสำเร็จรูป และแสงนีออน ในฐานะที่เป็นสิ่งสำเร็จจากวัสดุอุตสาหกรรมสำเร็จรูป โดยปิ๊ปสังกะสี และเหล็ก เป็นภาชนะที่คุ้นเคยมีความใกล้ชิดกับวิถีชีวิตและแสดงให้เห็นเนื้อแท้ของวัสดุที่ให้ความรู้สึกร่วมสมัย

เป็นปัจจุบัน มีความเป็นธรรมดาสามัญซึ่งใกล้ชิดและเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตแบบชาวบ้าน ขณะเดียวกันก็สร้างปฏิพจน์ย้อนแย้งกับจารีตทางศิลปะที่เกี่ยวข้องกับความศักดิ์สิทธิ์และความสูงส่ง ผู้เขียนนำบุคลาธิษฐานในเชิงศาสนธรรมในการต่อสู้ ระหว่างพญานันโทปันนทนาคราชที่เป็นตัวแทนกิเลสและมิชานทิจูและพระโมคคัลลานะที่เป็นตัวแทนของพระธรรมซึ่งทำลายอวิชชาเชื่อมโยงไปสู่การต่อสู้ระหว่างโลกของจิตใจกับวัตถุ โดยแสดงออกผ่านรูปลักษณะที่ทำจากเหล็กและสังกะสีที่ความคม แข็งกระด้าง แวววาว ในขณะที่ปัญญาได้ถูกแสดงออกผ่านแสงสว่างที่ส่องล่อออกจากภายในจากรูปพระที่บรรจุอยู่ภายในตัวนาคเป็นประติมากรรมพลาสติกลักษณะคล้ายของเล่นหรือตุ๊กตาที่เป็นสิ่งสำเร็จรูปสีสันสดใสซึ่งเป็นภาพเหมารวมของวัฒนธรรมประชานิยมและศิลปะมวลชน และแสงไฟนีออนหลากสีสนในฐานะสิ่งที่อ้างอิงกับเทศกาล ประเพณีและความบันเทิงแบบชาวบ้านหรือศิลปะแบบดาด ๆ (Kish) มาใช้ในการทำลายมายาคติที่เกี่ยวข้องกับจิตวิญญาณแบบวิจิตรศิลป์ในแบบสากลตามแบบแผนศิลปะอะคาเดมิก โดยเป็นตัวแทนของงานวัดหรืองานบุญประเพณีต่างๆที่มีความสัมพันธ์กับบทบาทของวัดในฐานะเป็นศูนย์รวมของชุมชนซึ่งย้าเตือนว่าวัดเป็นแหล่งรวมภูมิปัญญาและองค์ความรู้ในท้องถิ่น

ผู้เขียนเลือกใช้รูปแบบศิลปะไร้คุณค่า (Kitsch art) ที่มีลักษณะของมือสมัครเล่น และเป็นผลผลิตของวัฒนธรรมสมัยนิยมมาใช้เป็นแนวทางในการออกแบบผลงานสร้างสรรค์โดยลดทอนรายละเอียดของอุดมคติแบบประเพณีของนาคลง จนเหลือเพียงรูปทรงที่ถูกลอกเลียน และผลิต และเผยแพร่ซ้ำๆ จนแทรกซึมอยู่ในชีวิตประจำวันของคนในแบบภาพเหมารวม (stereotype) เพื่อนำเสนอความเนื้อเรื่องของ นันโทปันนทนาคราชที่ถูกตีความใหม่จากข้อค้นพบที่ปรากฏในรอบแนวคิดการสร้างสรรค์และขยายมิติทางสุนทรียะจากรูปแบบที่เกี่ยวข้องกับความงามที่เกิดจากองค์ประกอบทางทัศนธาตุและเทคนิคประณีตศิลป์ไปสู่ประเด็นทางวัฒนธรรม โดยจงใจไม่ระบุลักษณะเฉพาะในมิติเชิงปรัชญาของสัญลักษณ์ และ กระบวนความคิดภายใต้โลกทัศน์ของต้นแบบ ร่วมกับการบอกเล่าด้วยภาษาของวัสดุที่ปฏิเสธแบบแผนประเพณีในการสร้างสรรค์ตามจารีตแบบวิจิตรศิลป์ ที่มุ่งเน้นความประณีต สง่างาม และไร้กาลเวลา ผู้เขียนออกแบบรูปทรงโดยการละทิ้งความประสานสอดคล้องที่เป็นเอกภาพกันระหว่างวัสดุและเทคนิควิธีในแบบแผนศิลปะอะคาเดมิกเพื่อลดช่องว่างระหว่างผลงานและผู้ชม ตลอดจนกรอบความคิดเรื่องความสูง-ต่ำของศิลปะ ผ่านความแปลกแยกของวัสดุซึ่งขัดแย้งกับธรรมเนียมการสร้างสรรค์ศิลปกรรมในรูปทรงเชิงศาสนาส่งผลให้เกิดระยะห่างของการโน้มน้าวและการสร้างอารมณ์ร่วมกับความคาดหวังของผู้ชมที่มีต่อศิลปะไทยแบบประเพณี ขณะเดียวกันก็ชักนำให้เกิดความใกล้ชิดเป็นกันเองได้มากขึ้นจากความไม่เป็นเนื้อเดียวกับของวัสดุ ซึ่งเป็นคุณสมบัติของเทคนิคนอกแบบแผน (Anti-thesis) และนำไปสู่ประสบการณ์ที่สร้างการตระหนักถึงบางสิ่งบางอย่างมากกว่าความรู้ نرمย์ สิ่งที่ไม่ความคุ้นเคยย่อมสร้างสัมผัสที่การกระตุ้นให้เกิดการขบคิดมากกว่าไหลเลื่อนไปตามอารมณ์ โดยสื่อสารที่พุ่งตรงไปสู่สำนักและการรับรู้โดยไม่มีมิติทางจิตวิญญาณ เพื่อนำเสนอทัศนะที่แตกต่างจากเดิมทั้งในเชิงสุนทรียะและการค้นหาความหมายที่เกี่ยวกับศาสนธรรม

ผลงานการสร้างสรรค์

ผลงานสร้างสรรค์ “นาค” เป็นการขยายมิติทางสุนทรียะที่นอกเหนือจากรูปแบบที่เกี่ยวข้องกับความงามที่เกิดจากองค์ประกอบทางทัศนธาตุและการสร้างรูปลักษณะด้วยเทคนิคเชิงช่างในการเล่าเรื่อง การสื่อสารได้เพิ่มเติมมิติทางสัญลักษณ์เป็นกระบวนการสร้างความหมายที่เกี่ยวข้อง การอ้างอิงกับบริบททางวัฒนธรรม โดยการประยุกต์รูปแบบการนำเสนอเข้ากับวัสดุและเทคนิคของการประกอบสร้าง ในลักษณะนอกแบบแผนและจารีต นัยหนึ่งเป็นกระบวนการที่เกี่ยวข้องสุนทรียะที่สัมผัสเชิงความคิดและแนวคิดในเชิงวัฒนธรรมในตัวผลงาน วัสดุที่นำมาใช้มีลักษณะของสิ่งสำเร็จรูป ประกอบด้วย ภาชนะใส่ของทรงเหลี่ยมที่ทำจากสังกะสี หรือ “ป๊อป” โดยการนำมาดัดแปลงและตกแต่งในส่วนหัวและหางหากแต่ส่วนใหญ่ยังคงรูปเดิมรูปทรงสี่เหลี่ยมของภาชนะและนำมาต่อในส่วนของลำตัว ตุ๊กตาพลาสติกสำเร็จรูปเป็นรูปพระขนาดเล็กบรรจุไว้ภายในลำตัวนาค และวงจรไฟฟ้าประกอบด้วยหลอดไฟสีส้มต่าง ๆ ตลอดทั้งลำตัวซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการนำเสนอ ผ่านรูปแบบและแนวทางในการสร้างสรรค์จากการตีความตำนานหรือนิทานธรรมซึ่งมักเกี่ยวข้องกับอิทธิปาฏิหาริย์เพื่อสร้างความเลื่อมใสศรัทธา จารีตของศิลปะศาสนาหรือศิลปะที่สร้างเพื่อสื่อเรื่องราวทางศาสนาจึงมักให้ความสำคัญกับรูปแบบที่สร้างความโน้มน้าวและอารมณ์ร่วม ที่มาพร้อมกับศรัทธาความเชื่อได้กลายเป็นเนื้อเดียวกับแบบแผนประเพณีเช่น ความประณีต วิจิตรบรรจง สง่างามและความละเมียดละไมและไร้กาลเวลาที่มีความประสานสอดคล้องที่เป็นเอกภาพทั้งวัสดุ เทคนิควิธี แบบแผนปฏิบัติถือเป็นจารีตโดยเฉพาะในบริบทของสังคมไทย

Figure 11 Completed work

(Source: Lertsawaengkit, 2022)

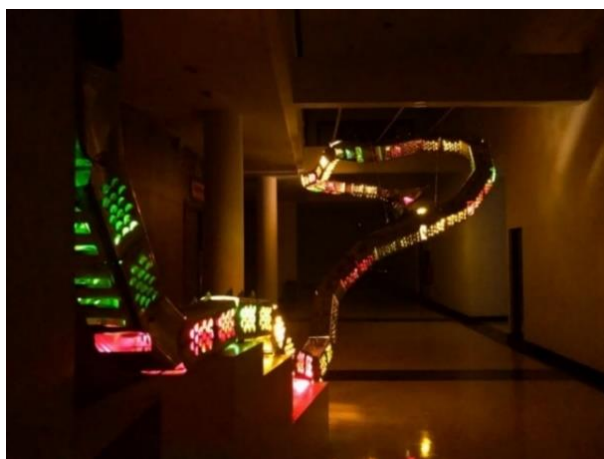

Figure 12 Exhibited at D.D. Auditorium, Vajiramongkut Building, Faculty of Arts, Silpakorn University

(Source: Lertsawaengkit, 2022)

อย่างไรก็ตามการใช้วัสดุและเทคนิคที่นอกแบบแผนประเพณีส่งผลสัมพัทธ์ทางสุนทรีย์และการประกอบสร้างความหมายนี้มีเป้าหมายในการ “เล่าเรื่อง” ที่ไม่เป็นไปตามจารีตของนิทานธรรม แต่มุ่งสร้างสรรค์ผลงานจากความคิดมากกว่าผลสำเร็จของงานในลักษณะของศิลปะร่วมสมัยเพื่อกระตุ้นให้เกิดการสำนึกและปัญญา (Interlectual) มากกว่าการถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึก และทำหน้าที่สร้างต่อความคิดที่ถูกปลูกฝังกันมา โดยท้าทายขอบเขตทางวัฒนธรรมโดยรวมเอาวัฒนธรรมชั้นสูงและต่ำ (ตามกรอบความคิดแบบสมัยใหม่) เข้าด้วยกัน และสร้างความพราเลี่ยนโดยเปิดพื้นที่ให้ความหลากหลายในแบบศิลปะหลังสมัยใหม่ซึ่งคาบเกี่ยวกับองค์ความรู้หลายสาขา การทลายพรมแดนที่แบ่งแยกศาสตร์ต่าง ๆ ด้วยพื้นที่และเครื่องมือใหม่ ๆ จึงทำให้แนวคิดทางสุนทรีย์ศาสตร์หลุดพ้นไปจากเรื่องของความดี ความงาม และความจริงอันสูงสุดเพียงหนึ่งเดียว แต่มุ่งสร้างการยอมรับความหลากหลายทางวัฒนธรรม โดยสะท้อนในเชิงเทคนิคที่มีลักษณะของการประกอบสร้าง และประยุกต์แนวทางที่เกี่ยวข้องกับการนำลักษณะของนาครมาประกอบขึ้นใหม่ด้วยสิ่งสำเร็จรูปและใช้การตกแต่งรายละเอียดต่าง ๆ เพื่ออ้างอิงลักษณะและรูปทรงของนาคร โดยเชื่อว่าศิลปะเกิดขึ้นจากปัจจัยทางสังคมและสภาพแวดล้อมตลอดจนกระแสมุมมองและแนวคิดที่ดำเนินอยู่ในจารีตและวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมา เพื่ออธิบายกระบวนการการประยุกต์แนวคิดและกระบวนการตีความเชิงสัญลักษณ์ในการบรรจุเป้าหมายหรือจุดประสงค์ในการเรียนรู้ผ่านผลงานศิลปะ

อภิปรายสรุป

ผลการวิเคราะห์องค์ประกอบทางเนื้อหาจากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเรื่องนันทนาการทางศิลปกรรมและสมมติฐานทางสังคมวัฒนธรรมในกระบวนการกลืนกลายเป็นพุทธ โดยปรากฏขึ้นของแก่นความหมายในเนื้อหาของวรรณกรรมเรื่องนี้ ซึ่งสัมพันธ์กับอิทธิพลทางความคิดของสังคมไทยต่อการมโนทัศน์ที่ก่อรูปทรงของนาครใน 2 ลักษณะ ได้แก่ ลักษณะของแนวคิดเรื่องความดีชนะความชั่ว และพลังอำนาจของพระธรรมหรือพุทธาณภาพ และลักษณะคติแนวคิดแบบพหุเทวนิยม เช่น ผี เทพ เจ้า หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำสรรพสิ่ง ซึ่งดำรงอิทธิพลสูงสุดอยู่ควบคู่กันกับความเชื่อเรื่องอภินิหารหรือพลังเร้นลับประจำท้องถิ่นตลอดจนอำนาจเร้นลับที่อยู่เหนือความเข้าใจของมนุษย์

แม้ว่าโครงการวิจัยชิ้นนี้มีจุดเริ่มจากวรรณกรรมทางศาสนา หากแต่ในกระบวนการสร้างสรรค์ให้ความสำคัญกับแนวคิดที่มีความร่วมสมัยที่เชื่อมโยงกับบริบททางวัฒนธรรม โดยเฉพาะวัฒนธรรมมวลชนที่เชื่อมโยงวิถีชีวิตและวัฒนธรรมประเพณีในบริบทของสังคมสมัยใหม่ในปัจจุบัน ซึ่งสอดคล้องกับข้อค้นพบจากการศึกษาวรรณกรรมที่ชี้ว่าบริบทของเรื่องเล่าของนาคร มีความเปลี่ยนแปลงที่สัมพันธ์กับอิทธิพลความคิดในสังคมในช่วงเวลาต่างๆ ดังที่ปรากฏความเปลี่ยนแปลงในเป้าหมายเรื่องเล่าของนาครจากที่มุ่งอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติมาสู่การส่งเสริมศรัทธาและขับเคลื่อนพลังของพระพุทธศาสนาในสังคมไทย-พุทธ อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาบริบทสังคมปัจจุบัน แม้ความนิยมในจารีตของศิลปศึกษาหรือศิลปะที่สร้างเพื่อสื่อเรื่องราวทางศาสนายังคงปรากฏให้เห็นอยู่มาก แต่เช่นเดียวกับศิลปกรรมแบบประเพณีรูปแบบอื่นๆ ที่สืบทอดอุดมคติความเป็นชาติไทย โดยเฉพาะในสภาวะโลกาภิวัตน์ที่เทคโนโลยีสารสนเทศมีพัฒนาการอย่างรวดเร็วและการแลกเปลี่ยนข้ามวัฒนธรรมได้โดยสะดวกและแพร่หลาย ในสถานการณ์ที่ค่านิยมของสังคมเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ศิลปวัฒนธรรมที่ยึดมั่นอยู่กับรูปแบบทางจารีตจึงมักมีแนวโน้มที่จะค่อยๆ ลดบทบาทและพื้นที่ในกระแสความคิดของสังคม

อย่างไรก็ตามเนื่องจากการสร้างสรรค์ผลงานศิลปะจากการวิจัยนี้เป็นการนำวรรณคดีโบราณและรูปลักษณ์ของนาครซึ่งเชื่อมโยงสัมพันธ์กับศาสนา ความเชื่อ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ตลอดจนศิลปกรรมแบบประเพณี จึงมีผู้ให้ข้อสังเกตในการวิจัยนี้ว่าการปรับเปลี่ยนรูปแบบของแม่แบบทางวัฒนธรรมอาจมีผลกระทบต่อจิตใจหรือสร้างความไม่สบายใจของคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งหรือไม่ แม้ข้อสังเกตนี้จะอยู่นอกเหนือขอบเขตการศึกษาที่ผู้เขียนได้ระบุไว้ในการศึกษา ท่ามกลางพลวัตของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วในสภาวะโลกาภิวัตน์ ผู้เขียนเห็นว่าการปรับเปลี่ยนรูปแบบของแม่แบบทางวัฒนธรรมเป็นประเด็นที่ควรหยิบยกมาศึกษา และชนบจารีตในศิลปะแบบประเพณี ยังมีบทบาทที่แสดงให้เห็นแก่นของวัฒนธรรมและรูปแบบการแสดงสุนทรีย์จากการสั่งสมทางประวัติศาสตร์ แม้จะเป็นที่ทราบกันว่าศิลปวัฒนธรรมที่ไม่อาจปรับตัวหรือมีลักษณะตายตัว คือไม่สามารถปรับเปลี่ยนรูปแบบบางประการได้ ย่อมมีแนวโน้มที่จะเสื่อมสลายความนิยมลง ตลอดจนความสามารถในการสืบทอดก็จะเป็นไปอย่างยากลำบาก โดยเฉพาะในสาขาทัศนศิลป์แบบร่วมสมัยที่การทำลายกรอบประเพณีกลายเป็นกระบวนการสำคัญในการแสดงศักยภาพของความคิดสร้างสรรค์ ซึ่งสำหรับโลกศิลปะแล้ว ถือเป็นเรื่องปรกติเมื่อมีผลงานศิลปะที่ทำลายต่อสำนักทั่วไปของสังคมบ่อยครั้งที่ปรากฏการณ์นี้นำไปสู่สุนทรียศาสตร์แบบใหม่ อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนเห็นว่า การสร้างสรรค์ผลงานศิลปะแบบร่วมสมัยจากการศึกษาต้นท่อนวัฒนธรรมของประเทศ เช่น วรรณคดี สังคฤตศิลป์ และนาฏศิลป์ นั้นมีความสำคัญ มีประโยชน์ในเชิงวิชาการที่หลากหลาย และสามารถบูรณาการกับหน่วยงานและองค์กรที่ปฏิบัติการเชิงศิลปวัฒนธรรมได้ในแง่มุมการที่กว้างขวางกว่าการอนุรักษ์ และนำไปสู่หนทางการต่อยอดศิลปวัฒนธรรมแบบร่วมสมัยที่เชื่อมโยงเข้ากับผู้คนและเทคโนโลยีใหม่ๆ ได้เช่นกัน รวมทั้งเป็นโจทย์วิจัยที่มีความท้าทายสำหรับศิลปะ-นักออกแบบในการประยุกต์สร้างสรรค์ทางวัฒนธรรมที่เป็นประโยชน์ต่อไป

References

- Aimnaran, N., & Thongler, G. (2018). *The existing of Naga icon on Thai mural paintings*, pp. 2084-2093, The 13th RSU National Graduate Research Conference, August 16, 2018. Pathum Thani, Thailand. (In Thai)
- Bangkok Entertainment. (2017). Nakee. Retrieved 2 December 2022, from <https://ch3plus.com/v/56209> (In Thai)
- Coronation Committee. (2019). *Raeu Nak*. [The Royal Barge Anantanakkharat]. Retrieved 9 April 2022, from <http://phralan.in.th/coronation/vocabdetail.php?id=976> (In Thai)

- Laksanasiri, C., & Sikkharit, Y. (2008). 282 Pee Nungsue Samud Thai Ruang Nanthopananthasut Kamluang: Aekasan Moradok Kwam Songjam Heang Lok Kong Pratet Thai. [282 Years of The Thai Manuscript Nanthopananthasut Khamluang: Thailand's Documentary Heritage of the Memory of the World]. *VANNAVADAS*, 18, 1-31. (In Thai)
- Lertsawaengkit, N. (2022). *Figure 1 Diagram of Naga in concept and function in social structure*.
- Lertsawaengkit, N. (2022). *Figure 2 Nanthopananthasut's power level (Buddha>Disciple who follow dhamma>Nanthopananthanaga)*.
- Lertsawaengkit, N. (2022). *Figure 7 "Phra Ya Naga" Match bo*.
- Lertsawaengkit, N. (2022). *Figure 10 Conceptual Framework*.
- Lertsawaengkit, N. (2022). *Figure 11 Completed work*.
- Lertsawaengkit, N. (2022). *Figure 12 Exhibited at D.D. Auditorium, Vajiramongkut Building, Faculty of Arts, Silpakorn University*.
- Muang Boran Journal. (2019). *Nak Nai Niton Lae Kwamchue*. [Naga of the Myths and the beliefs]. Retrieved 11 April 2022, from <http://www.muangboranjournal.com/post/naga> (In Thai)
- National Library of Thailand. Nantho Panantha Sutra Kham Luang. [Thai Manuscript: Thai and Khmer alphabet, Thai and Pali languages, Gamboge Painting]. Ancient Book Illustration Category (No.120). 1732 [2275] (In Thai)
- Nong Han Water Resources Database. (2022). *Tumnan Muang Nong Harn (Pha Daeng – Nang Ai)*. [Legend of Nong Han (Pha Daeng – Nang Ai)]. Retrieved 9 April 2022, from <http://www.nonghandatabase.com> (In Thai)
- Penpark. (2022). *Figure 8 "Phraya Naga" Energy drink*. Retrieved 2 December 2022, from <https://penpark.com>
- Punnotok, T. (1999). Than, Phraya. [Than, Phraya]. *Thailand Cultural Encyclopedia (Northeast)* 5, 1534-1536. (In Thai)
- Silpanon, D. (2020). *Manusnak Nakjamlaeng Nagplaeng*. [The Naga Disguised as a Human]. Retrieved 9 April 2022, from <https://www.finearts.go.th/thailandmuseum/view/24680> (In Thai)
- Silpawattanatham. (2019). Thima Khong Khati Sanyalak "Khrut" Lae "Nak" Nai Khon Ruea Phraratchaphithi. [The Root of the symbolic "Garuda" and "Naga" in the figureheads of Royal Barges]. Retrieved 2 December 2022, from https://www.silpa-mag.com/history/article_42642 (In Thai)
- Thailand Cultural Encyclopedia. (n.d.). *Figure 9 Naga shape on Thai Fiddle Neck*. Retrieved 2 December 2022, from <https://db.sac.or.th/thailand-cultural-encyclopedia/detail.php?id=20713>
- Thammathibet Chaiyachet Suriyawong. Prince. (1736). *Nanthopananthasut Kamluang (Nangsue Samut Thai)*. [Nantho Panantha Sutra Kham Luang (Thai manuscript)]. Bangkok: National Library of Thailand. (In Thai)
- Vechasat, K. (2016). Manonats Ruang Nak Kong Chonchat Tai. [The Concept of Naga in Thailand]. *Veridian E-Journal, Silpakorn University*, 9(1), 1099-1116.
- Wongthes, S. (2016). Sujit Wongthes: Nak Mai Chai Kon Phut Pata Phee Laew Torong Nai Pithee Buach Nak. [Sujit Wongthes: A Naga is not a human, the Conflict between Buddhism and Superstition that is the argument in the Naga Ordination Ceremony]. Retrieved 10 April 2022, from https://www.matichon.co.th/columnists/news_216181 (In Thai)
- Wongthes, S. (2019). Phra Ruang Wannakam Tamnan Nuea Chueachat Phaophan Lumnam Tom Nan PhakKlang Ton Bon. [Phra Ruang, legendary literature over race and ethnicity Yom-Nan watershed, upper central region]. Retrieved 19 April 2022, from https://www.matichonweekly.com/column/article_165071 (In Thai)
- Wongthes, S. (2021). *Figure 4 Lintel of Naraibantomsin*. Retrieved 2 December 2022, from https://www.matichon.co.th/prachachuen/news_2597021